

# Apámról

**N**agyon szeretett enni. Emlékszem, a régebbi években esténként vacsora utáni csemegének mindig hozott haza kerek édámi sajtokat, különleges kolbászokat és déligyümölcsöt. Ha a csemegepiacon új áru jelent meg, az elsők között próbálta ki, lelkesen. Mohón, kicsit falánkul evett – körözöttet, rokfortot, ilyesmit sajátkezűleg készített el. Gusztussal, sokáig keverte az ízletes pépet, míg sűrű lett és szép színű, akkor nagy falatokban, kevés kenyérre kenve fogyasztotta el. A kenyérből nem szelt karéjokat, hanem törte. A levest szerette csészéből inni.

Az utolsó években az evés kettős mámort jelentett számára. Menekvés volt, fedezék, ahová átmenetileg elbújhatott irtózatossá váló életkörülményei elől. Ha az ízek halmazába temetkezett, elfelejtett maga körül mindent.

Jó volt nézni, ahogy eszik: látva a felelőtlen örömet, az ember megnyugodhatott. Bár azok számára, akik szerették, ez a megnyugvás nagyon ideglenes lehetett csak. Tudtuk, hogy mihelyt feláll az asztaltól, s kevés pihenés után dolgai után indul, és a környező tárgyak, jelenségek visszakapják fényüket, élességüket, a jótékony ború felszáll és eltűnik.

Ami jólesett neki, abban egyébként is mértéktelen volt. De póz nélkül, szinte magától értetődően volt az. Ha egyszer megtartóztatta volna magát, emberi karaktere változott volna meg. Ilyen volt, s ezt a többiek is természetesen találták.

Mindig sietett. Az utóbbi években, mióta elköltöztem hazulról – bár el-  
lentmondásosnak látszik –, sokkal többször találkoztam vele, s sokkal több alkalmunk volt beszélni egymással, mint otthon. Ha meglátott valahol véletlenül az utcán, rögtön mosolygott, s már messziről nyújtotta felém a kezét. Mosolyában semmi sem volt abból a konvencionális formából, amellyel az emberek általában üdvözölni szokták egymást nyilvános helyen. Aztán rendszerint megmondta, hogy ide és ide megy és megkérdezte, elkísérem-e? Az utcán éppúgy viselkedett mint zárt társaságban, szobában.

Éppolyan elfogulatlanul, közvetlenül beszélt és mozgott, érzelmeinek éppúgy kifejezést adott, nevetett, meg-megállt, sóhajtott, elkomorult vagy felderült. A kirakatok előtt szeretett elidőzni, sőt utunk közben a boltok ajtajain is be-benézett, fejét mélyen aláhajtván, nagy érdeklődéssel.

Néha egészen olyan volt, mint egy gyerek. Ami megtetszett neki, amit megkívánt, az után hirtelen mozdulattal nyúlt és elvette. Így vásárolt össze ceruzákat, tollakat, dobozokat, tárcákat, öngyújtókat. Egy-egy ilyen apróság vásárlásakor képes volt sokáig elidőzni az üzletekben. Sétái alkalmával néha egyik boltból a másikba fordult be, szeretett alkudni a kereskedőkkel, sokszor csak magáért az alkudozásért.

Gyakran volt tétovázó, különösen életének végső szakaszában. Ilyenkor léperei is bizonytalanokká váltak, megállt a járdán, s töprengett, hogy merre menjen. Vagy a házak ablakaira nézett fel, mintegy onnan várva segítséget, hogy valaki majd kihajol, lekiált érte, felhívja, útbaigazítja. Az is megtörtént, hogy megállt egyhelyben, megmakacsolta magát, és nem akart továbbjönni. Mintha láthatatlan kötelek húzták volna erről is, arról is. Sokszor úgy tűnt, egyetlen mozdulatába, vállának egyetlen erőteljes rándításába kerülne, hogy elszakítsa e köteleket, s azt a mozdulatot nem tudta megtenni.

Közvetlen volt, de nem volt közlékeny. Belső bajairól, körülményei mostohaságáról bizalmas barátainak sem szeretett beszélni. Egy-egy szóval, egy-egy mondattal jelezte inkább, ilyenfélékkel: „Ha tudnád, mik vannak...” vagy: „Szörnyű, hogy velem mi van...” Fizikai panaszait inkább emlegette, sőt úgy látszik, valami különös gyönyörűségét lelte abban, hogy, mint óriási gyermek, akinek az egész világ a mamája, nyugösködjék és panaszkodjék ha valamije: lába, válla, feje vagy dereka fájt.

Járását, mozdulatait valami kedves medveszerűség jellemezte. Filozófiája volt a laza külső és belső tartás, végtagjait állandóan kicsit dobálta.

Azokból a könyvekből, amiket részben összevásárolt, részben megküldtek neki a szerzők, az évek folyamán nagyszerű könyvtárt rakhatott volna össze magának. Könyvtárára azonban nem fordított gondot. Mindenféle érdekes könyv hevert fekete könyvszekrényében egymás hegyén-hátán. Saját műveiből talán csak kettő volt meg neki az utolsó öt évben, az *Így írtok ti s a Tanár úr kérem* német fordítása.

Egy egész láda fiatalkori kézírata, vaskos naplója s rengeteg vers (mert húszéves koráig lírai költő volt), elkallódott.

Az utolsó tíz évben egészen ritkán folytatott teljesen szabad, termékeny és termékenyítő, hozzá méltó és igazi beszélgetéseket, állandóan anyagi s mindenféle gondokkal küszködött. Hajszolt volt és ideges. Vitái, elmélkedései során az épp szóban forgó problémához inkább csak hozzászólásokat, egy-egy nagyszerű megjegyzést, megfigyelést hallottunk tőle. Ha megjelent közöttünk, alig hallotta meg beszélgetésünkből az első mondatokat,

fürge és sebesen asszociáló elméjében máris érlelődött az a végeredmény, amelyre a társaság hosszú, ide-oda hullámozó vita után jutott csak el.

Szellemének, gondolkodásmódjának egyetlen hibája – ha lehet hibáról beszélni egy egységes egyéniségnél, akinél a hiányosságok is tökéletesen zárt, s szinte ősi s titokzatos intellektuális gyökerekből származó rendszerbe illeszkednek bele – bizonyos *elfogultság* volt a *valóság* iránt. Olyan olthatatlan szerelemmel szerette a Valóságot – mindent hozzá mért, feléje igazított – hogy a fénylő kép, a megismerés, a kristály világossága elfogulttá s néha kissé türelmetlenné is tette a szerényebb sugarú, derengőbb vagy setétebb színű jelenségekkel szemben. A Valóság szerelmese volt, a legmagasabb értelemben vett Tényeké és Törvényeké. Az igazság nem is jelentett számára mást, mint a teljes bizonyossággal és pontossággal megismert Valóság elvont tényét.

Mint író három műfajban tartom kitűnőnek: a novellában, az esszében és a színpadi tréfában. Mindenben alkotott valami egészet és kereket, mégis ez a három irodalmi válfaj az, amiben érzésem szerint tökéletes volt.

Bár tehetsége tragikus élete, súlyos küszködései s más, mélyen lelki struktúrájában rejlő okok miatt nem bontakozhatott ki teljesen, oeuvre-jéhez foghatót – hasonlóan érdekost, gazdagot, változatost, hatásost – nem találunk a magyar irodalomban, sőt a világirodalomban is alig.

Ez az oeuvre nem befejezett, s különösképpen mégis kész. Egyetlen remekműnek tűnik, mint nagy művészeknek némely munkája, képek és szobrok, melyek félig kidolgozva is a teljesség benyomását keltik, s a teljesség erejével hatnak reánk!

Hadd számoljak itt most be halálának s temetésének néhány körülményéről, melyek örökké emlékezetesek maradnak számomra.

Azon a napon, amikor elment közlünk, borús, esős idő volt. Esteledett. A fehér bútorzatú pensio-szobácskában éppen öltözködött, s már félig készen volt, amikor egyszerre csak megtántorodott. A pensio londinerje, ki valami üzenettel lépett véletlenül a szobába, odaugrott, elkapta, nehogy a földre zuhanjon és kiáltozni kezdett. Én, aki a kertben voltam, a közelben, berohantam, s együtt tettük fel az ágyra. Nekem úgy tűnt, mintha megmozdult volna, mintha segíteni akart volna. Aztán orvos után kiáltoztam az ajtóban.

Hirtelen megtelt a szoba rémült emberekkel. Az arca ekkor már sima volt és nyugodt. Egyik szeme kissé felfelé fordult, s a száj szélére csöpp hab loccsant ki. Túl a szaggató fájdalomon, mely egész lelkemet betöltötte, ámulnom kellett, ahogy vonásainak szenvedő és nyugtalan fürgesége elsimult. Arca elrendeződött és megszépült.

Szoborra kíváncszott apám megdermedt arca. Olyan volt, mintha nagyon mélyen elgondolkozott volna és nagyon sokáig. Állig betakartuk. A következő negyedórában már úgy tűnt: bizonyos fokig megkisebbedve, kissé rózsaszínűn feküdt feje a párnán, mint egy idegen és nemesívű faragvány, amely messze-messze van tőlünk, s már semmiféle vonatkozásban sincs velünk.

A temetésen nagy tömeg kísérte koporsóját a halottas háztól a sírig. A kocsi után hosszú sorban s kétoldalt is rengeteg ember. Mint egy roppant uszály vonult a sokaság a koporsó után. S legszélről a szegények mentek, a rongyosok. Közülük néhányan befurakodtak a sor közepére, egészen közel a kocsihoz, s csillogó szemmel haladtak mellette. Ünnepezték itt is, most is. Végre módját ejthették, hogy ünnepeljék. Koldusok és lelki-rokkantak, különös, kócos figurák, akik, ahogy a menet lassan, hullámozva haladt előre, tántorogva és görnyedten követték őt utolsó útjára. A nagy embert, akinek hozzájuk is volt szava, nemcsak írásban, hanem élő szóval és külön-külön is. Egyikük-másikuk éveken át hordozta forró hálával a képét s emlékezett egy-két szavára, amit akkor mondott neki, amikor a város szélén vagy egy mellékutcában véletlenül beszédbe elegyedtek, s amit ő maga már rég-rég elfelejtett. Némelyik régi újságcikket őrizgetett tőle rejtett fiókok mélyén, egy mondat miatt, melyről úgy vélte, kizárólag neki szóló üzenet s most, mikor meghallotta halálának hírért, családotul kivonult a temetésre.

Emberi lényének hatása és munkássága így vetette a legszélesebb köröket. Apám központ volt akarva is akaratlanul is, akiből szálak és sugarak indultak. S akiben egy hallatlanul sokrétű és sűrű hálózat futott össze.

Gyönyörködött és gyönyörködtetett és gyönyörködtetni fog késő nemzedékeket is!

1938